

Kur'an'da Fey Kavramı

*Durak PUSMAZ**

Öz: Sözlükte dönmek, gölge, gölgelik gibi anlamlara gelen fey, Kur'ani bir terim olarak düşmandan bir savaş neticesi olmaksızın alınan mala denir. Savaş neticesi alınan mala ise ganimet denir. Ganimetle ilgili hükümler hicretin ikinci yılında vuku bulan Bedir Savaşı hakkında inen Enfâl 8/1 ve 41'inci ayetleri ile düzenlenmiştir. Fey ile ilgili hükümler ise hicretin dördüncü yılında vuku bulan Nadiroğulları'nın Medine'den sürgün edilmesi hakkında inen Haşr 59/6-7'nci ayetleri ile düzenlenmiştir. Medine'de oturan üç Yahudi kabilesinden biri olan Nadiroğulları Resûlullah (s.a.v.) ile yapmış oldukları antlaşmayı bozup ona suikastta bulunmaları neticesinde muhasara edildi, on beş gün bu muhasaraya direndiler. Resûlullah'a karşı daha fazla direnemeyeceklerini anlayınca antlaşma yaparak Medine'yi terk ettiler, Şam'a gidip yerleştiler. Geride başta hurmalıkları, arazileri ve silahları olmak üzere birçok taşınır, taşınmaz mal bıraktılar. Haşr 59/6'da Müslümanların bunların üzerine at ve deve ile gitmedikleri, savaş yapılmadığı ve mallarını antlaşma neticesi bırakıp gittikleri için onlardan alınan bu mallara ganimet değil fey denildi ve bunun tasarrufu Resûlullah (s.a.v.)'e bırakıldı. Resûlullah ailesinin bir senelik yiyeceğini ayırdıktan sonra kalanını ensarın da müsaadesini alarak muhacirlere taksim etmiştir. Ensardan ise çok fakir oldukları için sadece üç kişiye vermiştir. Fey'in nasıl taksim edileceği hususunda İslam hukukçuları arasında görüş ayrılıkları vardır.

Anahtar Kelimeler: Fey, ganîmet, enfâl, cizye, savaş, sulh, Nadiroğulları.

The Concept of Fay in The Qur'an

Abstract: The lexical definition of fay comprises meanings like turn or return, shade, and shadow. As a Qur'anic term, however, it refers to any property which is obtained or acquired from an enemy without warfare, or more specifically, without battle or combat. If obtained out of war it is called ganimah, that is, spoil. The rulings and precepts regarding spoils of war are determined in the Sura al-Anfal by the 1st and 41st verses, which relate to the battle of Badr that happened in the second year of the Hejira. The rulings and precepts regarding fay, on the other hand, are determined in the Sura al-Hashr by the 6th and 7th verses revealed in relation to the exile of Banu Nadir from Madina in the 4th year of the Hejira. Banu Nadir, which was one of the three Jewish tribes settled in Madina, was sieged because they had broken their treaty with and attempted to assassinate the Prophet. Bani Nadir resisted the siege for fifteen days but, having been unable to cope with the Prophet, made a treaty again, left Madina for Damascus, and settled there. They left behind many movable and immovable properties such as their lands, their estate and their weaponry. In the 6th verse of the Sura al-Hashr these properties are called fay, not ganimah, and given to the disposal of the Prophet, because they were not captured as a result of any combat but were left behind in consequence of a treaty. After

* Dr., İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi.

having separated a one-year foodstuff for his family, the Prophet distributed the remainder among the Muhajeroun with also the permission of the Ansar. From among the Ansar, however, he gave only to three very poor persons. Regarding how to distribute a fay, there are differences of opinion among the Muslim jurists.

Keywords: Fay, ganimah, anfal, jizyah, war, peace, Banu Nadir.

İktibas / Citation: Durak Pasmaz, "Kur'an'da Fey Kavramı", *Usûl*, 12 (2009/2), 7 - 36.

I. GİRİŞ

Bir düşüncenin anlatılmasında ve anlaşılmasında o dilde kullanılan ifade ve kavramların büyük bir önemi vardır. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, yüce Yaratıcı'nın insanlığa gönderdiği son ilâhî kitaptır, hayat kitabımızdır, yaşamamız, hayatımıza uygulamamız için gönderilmiştir. Yaşamak için her şeyden önce onun iyi bilinmesi, iyi anlaşılması gerekir. Zira anlaşılmayan şey, hayata tatbik edilemez, uygulanamaz, yaşanamaz. Onun için Kur'an'da geçen kavram ve tabirlerin iyi tetkik edilip anlaşılması, iyi kavranması gerekir.¹

Bir metin içerisinde geçen kavramlar doğru anlaşıldığında muhakkak ki o metin de doğru anlaşılacaktır. Kavramlara yanlış manalar yüklenirse elbette metin de yanlış anlaşılacaktır. Bizim, Kur'an'ı ve tabii olarak oradaki kavram ve tabirleri doğru anlamamıza yardımcı olan ilme 'tefsir' diyoruz. Tefsir, beşer takati ölçüsünde, Allah'ın kelimasını, O'nun muradına uygun olarak anlamaya çalışmaktır.²

Kavramlar da zaman içerisinde anlam değişikliğine uğrayabiliyorlar, başlangıçta ifade ettiği anlamlardan bir kısmını veya tamamını kaybedip başka manalar ifade edebiliyorlar. Onun için Kur'an'da geçen kavram ve tabirlerin, bugünkü anlamlarından çok, Kur'an'ın indiği zamandaki anlamını, ilk muhataplarının onu nasıl anladığını, nasıl uyguladığını tespit etmek gerekir. Bu bakımdan Kur'an'da kavram çalışması önemlidir.

¹ Kur'anî kavramların ele alınıp incelendiği örnek çalışmalar için Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991; Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995; Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984; Özsoy, Ömer, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1994; Çimen, Abdullah Emin, *Kur'an-ı Kerim'de Helâk Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2001; Soysaldı, Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997; Buladı, Kerim, *Kur'an'a Göre Nankörlük Kavramı (Küfrân-ı Nimet)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1999; Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi -İnanış Ve Davranış İfade Eden Kavramların Tefsir Ve Tahlili-*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1999.

² Ez-Zehabi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire, 1976, I, 15.

Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kelimeler sadece sözlük anlamında kullanılmakla kalmamış, aynı zamanda birer ıstılâhî kavram olmuşlardır. Salât, savm/sıyam, zekât, hac, umre ... kelimeleri sadece bunlardan bir kaçıdır. Bu makalemizde üzerinde duracağımız *fey* kelimesi de bunlardan biridir. Hatta *fey* kelimesi birbirinden farklı iki ayrı konuya ıstılâhî kavram olmuştur. Bunlardan biri aile hukukuyla, diğeri de savaş hukukuyla ilgilidir.

II. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

A. Sözlük Anlamı

Fey kelimesi Arapçada hem mastar hem de isim olarak kullanılmaktadır. *Fâe yefîü fey'ün* (فَاء يَفِيءُ فَيءُ) kalıbında mastar olarak birçok anlamı vardır, fakat asıl anlamı rucû'/dönmeektir. Diğer bütün anlamları bu asıl anlamıyla ilgilidir.³ İsim olarak da gölge, gölgelik anlamındadır. Halil b. Ahmed (ö.170/786) fey'in; gölgelik, ganimet ve rucû'/dönmek şeklinde üç anlamının olduğunu belirtir.⁴ Şimdi *fey*'in dönme ve gölgelik anlamlarını biraz açalım:

1. Dönmek

Bu anlamda *fey* aşağıdaki şekillerde kullanılır:

İnsan gazabından/ öfkesinden döndüğü, vazgeçtiği zaman (فَاء مِنْ غَضَبِهِ) denir.⁵ Öfkeyi, hiddeti bırakınca (فَاء إِلَى حِلْمِهِ) hilmine yani yumuşak huyluluğuna döndü denir.⁶ Yakınlarına şefkat, merhamet ve sevgi ile davranıp ilgi göstermeye (الْفِيءُ عَلَى ذِي الرَّجْمِ) denir.⁷ Hanımına yaklaşmamaya yemin eden kimse, yeminini bozup kefareti vererek hanımına geri dönünce (فَاء الرَّجُلِ إِلَى امْرَأَتِهِ) denir.⁸

Bir de if'âl babından geri döndürmek anlamında (إِفَاءٌ يَفِيءُ إِفَاءً) *efâe yüfîü ifâen* mastarı vardır. Bu formda gelen fiiller de aşağıdaki anlamlarda kullanılır:

³ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Lüga*, Beyrut 1998, s. 821; Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc) Kuveyt 1996, I, 355.

⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (Tertib ve thk. Abdulhamid Hendâvî), Beyrut, 2003, III, 348; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 355.

⁵ Bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts.,V, 3496.

⁶ Bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vesit*, Çağrı Yay. İstanbul, ts. ·II, 714.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3495.

⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III, 348.

Bir şeyi, bir nesneyi geri döndürdüğü zaman (أفاء الأمر) denir. Birine hayrı, iyiliği dokununca أفاء عليه الخير denir. Birine mal verip lütufta bulunulunca (أفاء) denir. (عليه المال) denir.⁹

Fey, haraç, savaşız ve meşakkatsiz elde edilen ganimet anlamına da gelir.¹⁰

أفاء الله على المسلمين مال الكفار ifadesi, Allah kafirlerin malını müslümanlara verdi, demektir.¹¹ Rüzgâr, ekin ve ağacı hareket ettirince الريح تُفَيِّئُ الزرع والشجر denir.¹² Kadın, cazibesini göstermek için saçını sallayınca شعرها المرأة denir.¹³

İbn Fâris (ö.395/1004) ‘Fey’ sözcüğünün asıl manasının rucû’/dönmek olduğunu söyler ve diğer bütün manaların bununla alakalı olduğunu belirtir.¹⁴

2. Gölge

Fey’in bir anlamı da gölge ve gölgeliktir. Fey (ç. efyâ’ ve füyû’) zill, yani gölge manasına gelir.¹⁵ Tefeyyee fîhi, gölgelendi demektir. Öğleden sonraki, yani güneş ışıklarının dik gelme vaktinden sonraki gölgeye, başka bir ifade ile güneş batıya yönelince doğuya dönen, hareket eden gölgeye fey denir.¹⁶ Gölge batıdan doğuya meyledince Fâe’z-zillü denir.¹⁷ Gölge iyice yayılınca da Efâe’z-zillü denir ki bu da ancak zeval vaktinden sonra olur. Ağacın gölgesi yayılınca Fâe’ş-şeceratü: denir. Ağaç gölge yapınca da Feyyee denir.¹⁸

Asım Efendi (ö.1235/1819): “Fey, ibtida güneşlik olup sonradan yürümekle güneşliği nesh ve izale eden gölgeye denir. Şarih der ki fey kelimesi fil-asl rucû’ manasına mastardır. Bu münasebetle ehl-i tahkîk zevalden sonra olan gölgeye itlak ettiler” der.¹⁹

⁹ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyy* (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Beyrut, 1990, I, 63; *el-Mu'cemü'l-Vesît*, II, 714.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3496; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 355.

¹¹ Cevherî, *es-Sihâh*, I, 63.

¹² Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, I, 357.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3495; *el-Mu'cemü'l-Vesît*, II, 714.

¹⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Lüga*, s. 821.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3495; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1301 h., I, 24.

¹⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Lüga*, s. 701; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3495; Cevherî, *es-Sihâh*, I, 63.

¹⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, (thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan), Beyrut, 1986, s. 701; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Mısbâhu'l-Münîr fi Garibi'l-Şerhi'l-Kebîr*, Kâhire, 1922, II, 666.

¹⁸ el-Mucemü'l-Vesît, II, 714.

¹⁹ Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, Matbaa-i Osmâniye, 1350, I, 40.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere her gölgeye *fey* denilmez, dönen, rucû eden, özellikle zeval vaktinden sonra doğuya dönen/meyleden gölgeye denir. *Zill* da gölge demektir. Aslında gölge denilince Arapçada ilk akla gelen *zill* sözcüğüdür. Kâmûs tercümesinde de belirtildiği gibi *zill*, *setr*/ bir şeyi örtmek manasına olduğu için güneşliği örten gölgeye denir. Gerek önce güneşlik iken onu örtüp gölge olan, gerekse hiç güneşlik olmayıp daima gölge olan yere *zill* denir. Hatta gece karanlığına da *zillul-leyl* veya *zillül-arz* denir.²⁰

Buna göre *zill* sözcüğü *fey*'den daha genel bir mana ifade eder. Yani her gölgeye *zill* denir. *Fey* ise daha özel bir mana ifade edip zeval vaktinden sonraki gölgeye denir.

Bir de *fey* sözcüğü namaz vakitleriyle ilgili kullanılır. Güneşin tepe noktasına ulaştıktan sonra batıya doğru yönelmesine zeval denir. "Bu esnada bir şeyin yere düşen gölgesine zeval anındaki gölge anlamında *fey-i zeval* denir. *Fey-i zevalin* yönü ve uzunluğu bölgenin ekvatorundan uzaklığına, kuzey veya güney yarıkürede oluşuna göre değişir. Güneşin tam tepe noktasına ulaşmasından biraz önce başlayıp zeval vaktine kadar süren istivâ vaktinde, yani güneş herkesin başının üzerindeymiş gibi gözüktüğü zaman zarfında herhangi bir namaz kılınmaz, namaz kılmak mekruhtur."²¹

Aşağıdaki ayette de olduğu gibi *fey*, Kur'an-ı Kerim'de de 'gölgenin dönmesi' anlamında da kullanılır.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَّبِعُهُ ظِلَّالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

"Onlar bakıp görmediler mi, Allah'ın yarattığı şeylerin gölgeleri bile, sağ ve soldarından boyunları bükük bir halde, Allah için secdelere kapanarak dönüyor."²²

3. Kur'an'da

Kur'an'da *fey* kelimesi değil de, bu kökten türeyen isim ve fiiller kullanılır. Kur'an'da *fey* kelimesinin türevleri altı ayette yedi defa (Bakara, 2/226; Nahl, 16/48; Ahzâb, 35/50; Hucurât, 49/9; Haşr, 59/6-7) fiil olarak²³, on yerde de isim olarak olmak üzere toplam on yedi defa zikredilir. İsim olarak kullanılan bu on

²⁰ Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I, 40.

²¹ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Komisyon) DİB. Yay. Ankara, 2010, s. 183.

²² Nahl, 16/48.

²³ Bkz. Abdülbâkî, M. Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1950, s. 528.

yerin yedisinde müfred/tekil olarak *fietün*, üç yerde de tensiye/ikil olarak *fietâni-fieteyni* formunda zikredilir.²⁴

Kur'an'da fiil olarak kullanılan yerlerden iki ayette üç defa (Bakara 2/226; Hucurât 49/9) sözlük manası olan geri dönmek, vazgeçmek anlamında, üç ayette de (Ahzâb 33/50; Haşr 59/6-7) *fey/ganimet* olarak vermek anlamında kullanılır.

Fietün kelimesi cemaat, grup, topluluk anlamındadır, ama her hangi bir cemaat ve topluluk değil, genellikle savaşta yardımlaşarak birbirlerine dönüp, birbirlerini destekleyen topluluk demektir.²⁵ Kur'an-ı Kerim'de de ilgili ayetlere bakıldığında bu ifadenin ya savaş için, ya da savaşı hatırlatan yerlerde kullanıldığı görülür.

İbn Manzûr'a (ö.711/1311) göre '*fey*' Kur'an'da üç manada kullanılır ki üçü de onun asıl anlamı olan rücu'/dönmekle ilgilidir.

1- *Fey*, yapmamaya yemin ettiği bir şeye dönmek anlamında kullanılır. Bu yemine *îlâ* denilmektedir²⁶ ki ileride bundan bahsedilecektir.

2- *Fey*, haraç ve ganimet anlamında kullanılır. Müslümanların, kâfirlerin mallarını harpsiz elde etmeleridir. *Fey*, dönmek manasına olduğuna göre sanki aslında Müslümanların olan mülk, gayr-i müslimlerin eline geçmiş, sonra Allah onlara geri döndürmüştür.

3- Zevalden sonraki gölgeye de batıdan doğuya döndüğü için *fey* denilmiştir.²⁷

Kur'an-ı Kerim'de üç yerde (Haşr 59/6, 7; Ahzâb, 33/50) terim (düşmandan alınan mal ve esir) anlamında kullanılmıştır. Bunlardan Haşr 59/6-7'nci ayetler üzerinde ileride duracağız. Ahzâb 33/50'nci ayette Peygamber Efendimiz'e helal kılınan eşlerden bahsedilirken; وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْنَاَ "... ve Allah'ın sana *fey/ganimet* olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları sana helal kıldık."²⁸ buyrulmuştur.

²⁴ Müfred/tekil olarak geçtiği yerler: Bakara, 2/249; Âl-i İmrân, 3/13; Enfâl, 8/19, 45; Kehf, 18/43; Kasas, 28/81; tensiye/ikil olarak geçtiği yerler: Âl-i İmran, 3/13; Nisâ', 4/88; Enfâl, 8/48'nci ayetlerdir. Bkzz. Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 510.

²⁵ İsfehâni, Râgıb el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts, s. 389; Bursevî, İ. Hakki, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul, 1389 h., IX, 425.

²⁶ Bkz. Bakara, 2/226.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3496.

²⁸ Ahzâb, 33/50.

Bazı bilginler fey'in 'gölge' anlamındaki sözlük manası ile 'düşmandan meşakkatsiz, harpsiz elde edilen mal' anlamındaki terim manası arasında irtibat kurmuşlardır. Mesela Râgıb el-İsfehânî (ö.502/1108) demiştir ki: "Ganimetin, gölge anlamındaki 'fey' sözcüğü ile ifade edilmesinin sebebi, dünya mallarının en faziletlisi bile zeval bulan/ yok olan bir gölge gibi olduğu içindir."²⁹

M. Hamdi Yazır (ö.1361/1942) bunu şöyle açıklamıştır: "Hakkında meşakkat lahik olmayan (elde edilmesinde zorluk olmayan) ganimete fey adı verilmiştir. Şer'an da fey, küffarın emvalinden Müslümanlara dönen ganimet ve haraç gibi varidat (gelirler) demektir."³⁰

Râgıb İsfehânî (ö.502/1108) Fey'in manasının mutlak dönmek değil, "övülen bir duruma dönmek" olduğunu belirtmiştir³¹ ve buna misal olarak Bakara 2/226) ayeti ile Hucurât 49/9 ayetini vermiştir. Bakara 2/226, biraz sonra fey'in terim anlamında izah edilecektir. Hucurât sûresinin dokuzuncu ayetini ise önemine binaen burada kısaca belirtmek uygun olacaktır. Bu ayette (Hucurât, 49/9) şöyle buyrulmuştur:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاضْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَعَثَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي
حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَاضْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırmaya devam ederse, bu saldıran tarafa, Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de savaşın. Eğer Allahın emrine dönerlerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve daima adil olun. Çünkü Allah, adalet yapanları sever."³²

Burada konumuz için örnek olan kısım "*hattâ tefîe ilâ emrillâh*: Allah'ın emrine dönünceye kadar..." ifadesidir. Müslümanlar için asıl olan bir birleriyle savaşmaları değil, barış, sulh ve sükûn içerisinde kardeşçe yaşamaları ve böylece başkalarına da güzel örnek olmalarıdır. Kur'an'ın hükmü bu olmakla beraber herhangi bir sebeple müminlerden iki grup arasında bir anlaşmazlık, kavga, savaş çıkarsa diğer müminlere, onların aralarını bulup barıştırmak görevi düşer. Müminler bu görevlerini yaptıkları halde gruplardan biri diğerine saldırmaya devam ederse işte o zaman bu müminlere düşen görev bu saldırgan grupla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşmaktır.

Burada söz konusu olan dönmek iki şeyden dolayı memduhtur/övülen güzel şeydir: Bunlardan biri savaştan sulha, diğeri de Allah'ın emrine döndükleri için.

²⁹ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 389; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 425.

³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4820.

³¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, s.389.

³² Hucurât, 49/9.

Fey'in 'övülen bir duruma dönmek' anlamı sadece Râgıb İsfehânî'nin misal olarak zikretmiş olduğu ayetlerle sınırlı değildir, düşmandan savaşız olarak elde edilen mallarda da yine iki sebepten dolayı bu anlam vardır. Birincisi, bu mallar savaşız olarak kan akıtılmadan elde edildiği için, ikincisi de nimete şükretmeyen kâfirlerin elinden şükreden Müslümanların eline döndüğü için.

Fey, hadis-i şeriflerde de hem sözlük anlamında, hem de terim anlamında kullanılmıştır.³³

B. Terim Anlamı

Fey, terim olarak İslam hukukunda iki anlamda kullanılmaktadır ki, ikisi de Kur'ân-ı Kerim'den alınmıştır. Bunlardan birincisi hanımına yaklaşmayacağına yemin eden kimsenin yeminini bozup kefareti vererek hanımına geri dönmesi, ikincisi de düşmandan savaşız, meşakkatsiz olarak alınan ganimet, anlamındadır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

1. Hanımına Yaklaşmayacağına Yemin Eden Kimsenin Hanımına Geri Dönmesi

Bununla ilgili hükümler Bakara 2/226-227'nci ayetlerinde düzenlenmiştir. Bu ayetler ve anlamları şöyledir:

لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ . وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Ve eğer boşamaya kesin karar verirse muhakkak yüce Allah işitendir, bilendir."³⁴

Ayette geçen 'yü'lüne' fiilinin mastarı olan ilâ, sözlükte mutlak olarak yemin etmek demektir.³⁵ Kur'ânî bir kavram olarak ilâ'nın ıstılâhî manası ise, bir kimsenin, dört ay veya daha çok ya da bir zamanla sınırlı olmaksızın hanımına yaklaşmayacağına/onunla cinsel ilişkide bulunmayacağına dair yemin etmesine denir.³⁶ Eşiyle ilişkide bulunmayacağına yemin eden kimseye 'mûlî' denir. Dört aydan az bir süre hanımına yaklaşmayacağına yemin etmişse buna *ilâ* denmez, sadece yemin etmiş olur. Bu durumda yeminine riayet ederse herhangi bir şey

³³ İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts., III, 482-483.

³⁴ Bakara, 2/226-227.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 117; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 406.

³⁶ es-Sâğracî, Es'ad Muhammed Saîd, *el-Fıkhü'l-Hanefî ve Edilletühû*, Beyrut 2008, II, 245.

gerekmez. Yemin müddeti dolmadan hanımına dönüp cinsel ilişkide bulunursa yeminini bozmuş olduğu için yemin kefareti öder.³⁷

Cahiliyet devrinde ilâ, talak/boşanma kabul edilirdi. Tâbiînin büyük âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) bu hususta şöyle demiştir: “Cahiliyet döneminde bir erkek, hanımını istemediği, sevmediği ve başka bir erkekle de evlenmesine gönlü razı olmadığı zaman, ona yaklaşmayacağına dair yemin eder ve kadını terkederdi. Bu surette kadını ne boşamış olur, ne de beraber olur, durum askıda kalırdı. Erkeklerin bunu yapmaktaki maksadı, kadına zarar vermektir. Müslümanlar da başlangıçta böyle yapıyorlardı. Allah bu zulmü ortadan kaldırmış, erkeğe dört ay gibi bir düşünme müddeti vermiştir. O süre içerisinde, erkek dilerse karısına dönebilir, dilerse dört ay tamamlanınca hanımından ayrılmış olurdu.”³⁸

Görüldüğü gibi ilâ, cahiliye döneminden kalma bir adetti. Koca ya malına el koymak yahut kızgınlık ya da nefret gibi sebeplerle hanımına yaklaşmamaya yemin eder, aylarca, hatta yıllarca ona yaklaşmaz, o kadın da evde bir hizmetçi ve dadı gibi kalırdı. Kocası kendisine yaklaşmadığı için evli sayılmaz, boşamadığı için de bir başkasıyla evlenemez, böylece ortada kalırdı. Diğer cahiliye dönemi adetlerinde olduğu gibi İslam burada da kadına yapılan zulüm ve haksızlığı önlemek istediği için bunu en fazla dört ay ile sınırlamış, kocaya iki seçenek tanımıştır:

a) Ya yeminini bozup hanımıyla ilişkide bulunur, bu durumda kendisine yemin kefareti gerekir.

b) Ya da yeminine riayet eder, hanımına yaklaşmaz. Dört ay içerisinde hanımına yaklaşmazsa sürenin bitmesiyle bir *bâin* talak meydana gelmiş olur.³⁹

Yeminin sıfatı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazı bilginlere göre, hanımı ile cinsel ilişkide bulunmamak üzere yemin eden kimsenin bu yemininin ilâ olabilmesi için gazap halinde ve kadına zarar vermek için yapılmış olması gerekir. Bunlara göre kişinin, hanımına zarar vermek için değil de mesela onun ve memedeki çocuğunun sağlığı için çocuğun süten kesilinceye kadar ona yaklaşmayacağına dair yemin etmesi ‘ilâ’ sayılmaz. Gerekçeleri de, Allah’ın, kadını erkeğin eziyetinden ve zararından korumak için ilâ’ya dört ay süre tanımış olmasıdır. Oysa burada kadına zarar vermek söz konusu değil, aksine onun yararı düşünülmektedir.⁴⁰ Diğer bazı bilginlere göre ise, ister gazap halinde olsun, ister sükûnet

³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 352.

³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 86; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 351.

³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 352.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 43-47; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 106; İbn Âdil, *el-Lübâb*, IV, 101.

halinde, ister kadına zarar vermek için olsun, ister böyle bir şey düşünülmesin erkeğin, hanımına yaklaşmayacağına dair yapmış olduğu her türlü yemin ‘îlâ’ sayılır..⁴¹ Ebû Hanîfe (ö.150/767), Mâlik (ö.179/795), Şâfiî (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) de bu görüşü benimsemişlerdir.⁴²

Fey, yani kocanın eşine dönmesi dört aya içerisinde mi olacak, yoksa dört ayın bitiminde mi olacağı konusunda da İslâm hukuk ekolleri arasında görüş farklılığı mevcuttur.

Hanefilerin de içerisinde olduğu bazı bilginlere göre koca dört ay içerisinde yani henüz dört ay dolmadan hanımına döner cinsi ilişkide bulunursa, yeminini bozduğu için kefarete öder, îlâ da ortadan kalkmış olur.⁴³ Şayet bu müddet içerisinde hanımına dönüp cinsi ilişkide bulunmaz da dört ay dolarsa o zaman hanımı kendisinden bir bâin talakla boşanmış olur. Hanefiler bu görüştedir.⁴⁴ Ebû Hanîfe (ö.150/767) bu görüşünü, Abdullah b. Mesud (ö.32/652)’un ayeti, “*fein fâû fi hinnne: Bu müddet yani dört ay içerisinde dönerlerse*” şeklindeki kıraatine dayandırmaktadırlar.⁴⁵

Mâlik (ö.179/795), Şâfiî (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’e göre ise dört ay sona erince koca ya hanımına döner ya da boşar. Koca bunun ikisinden de imtina ederse hanımı durumu hâkime bildirir.⁴⁶ Hâkim kocayı ya hanımına dönmeye ya da boşamaya zorlar. Koca buna yanaşmazsa hâkim aralarını tefrik eder, böylece evlilik hâkim hükmüyle sona erdirilmiş olur.⁴⁷

Kendi boşaması durumunda da, hâkimin tefrik etmesi durumunda da bir talak ric’î vaki olmuş olur ki koca isterse iddeti içinde karısına dönebilir.⁴⁸

Bunların delilleri de yine aynı ayetin devamındaki “... ve in azamû’t-talâk: *Eğer boşamaya karar verirlerse*”⁴⁹ ifadesidir. Onlara göre ayette boşama işi

⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 47-49.

⁴² İbn Âdil, *el-Lübâb*, IV, 101; Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr es-Sardefî er-Rîmî, *el-Meânî’l-Bedîa fî Ma’rifeti İhtilâfi Ehli’ş-Şeria* (thk. Muhammed Mihinna), Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999, II, 271.

⁴³ Kendisinin veya hanımının hasta olmasından ya da seferde uzak yerde bulunması gibi sebeplerden dolayı cinsi ilişkide bulunması mümkün olmazsa o zaman dili ile eşine döndüğünü söylemesi yeterli olur. (es-Sâgracî, *el-Fıkhü’l-Haneîfî*, II, 247).

⁴⁴ Es-Sâgracî, *el-Fıkhü’l-Haneîfî*, II, 246; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dimaşk, Dârü’l-Fıkr, 1985, VII, 547.

⁴⁵ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 438; Neseîfî, *Medârik*, I, 178.

⁴⁶ Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm mine’l-Kur’ân, Dimaşk, 1977, I, 312.

⁴⁷ İbn Rüşd, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid* (thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 2002, 516.

⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, s. 516-517.

kocalara bırakılmıştır, Hanefilerin dediği gibi kendiliğinden boşanmış olmaz.⁵⁰ Ancak koca direnirse hakim devreye girer.

Kanaatimizce Hanefilerin görüşü deliller açısından daha isabetli görülmekte ve kadının yararına olmaktadır.

Burada dikkati çekmek istediğimiz bir husus daha var: Dinimizde genel kural, müminin gelişi güzel yemin etmemesi, şayet etmişse yeminine sadakat göstermesidir. Ancak yeminine sadakat göstermesi, daha hayırlı olan bir işin yapılmasına engel ise o zaman yeminin bozup kefaret vererek o hayırlı işi yapar. Nitekim Resûlüllah (s.a.v.): “*Kim bir şeye yemin eder de o şeyin yeminden daha hayırlı olduğunu görürse o hayırlı olan şeyi yapsın, yemininden dolayı da kefaret versin*”⁵¹ buyurmuştur. Daha önce fey’in manasının Memduh/övülen bir şeye dönmek olduğu belirtilmişti. Burada kocanın yeminini bozup ailesine dönmesi (fey), iki sebepten dolayı memduhtur/övülen güzel şeydir. Bunlardan biri, hanımına zulmetmekten vazgeçtiği, diğeri de aile hayatının devamını sağladığı içindir.

2. Kâfirlerden Bir Savaş Neticesi Olmaksızın Alınan Mallar

Hukuki bir terim olarak ‘fey’ denildiği zaman ilk akla gelen de budur. Bu anlamda fey’in âlimlerce çeşitli tarifi yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

“Fey, kâfirlerden savaşımsız, üzerlerine at ve deve ile gitmeksizin elde edilen her türlü maldır.”⁵², “Fey, Allah’ın, kendi dininin müntesiplerine, bu dine muhalefet edenlerin mallarından savaşımsız olarak döndürdüğü maldır ki bu, ya onların yurtlarından sürülmesi suretiyle olur, ya da cizye ve başka şey vermek üzere anlaşma ile olur.”⁵³ Fey, “Savaşımsız, meşakkatsiz kâfirlerin mallarından müslümanlara döndürür.”⁵⁴, “Elde edilmesinde fazla meşakkat çekilmeyen ganimet, haraç ve cizye gibi varidata/gelirlere şer’an fey denir.”⁵⁵, “Fey, savaş tamamen bittikten ve düşmanın yerleri dâr-ı İslam olduktan sonra alınan mala denir.”⁵⁶

⁴⁹ Bakara, 2/227.

⁵⁰ es-Sâbûnî, *Revâiu’l-Beyân*, I, 313.

⁵¹ Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b Haccâc, *el- Câmiu’s-Sahîh* (tahk. Muhammed Ali), Beyrut 2001, *Eymân*, 11, 12, 13.

⁵² İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’Kur’âni’l-Azîm*, Kahire, ts., IV, 335.

⁵³ Cürçânî, Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, el-Matbaatü’l-hayriyye Mısır, 1306 h. s. 73.

⁵⁴ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân* (nşr. Ebû İshak İbrâhim), Kahire, 1966-67, XVIII, 14.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini, Kur’an Dili*, VII, 4822.

⁵⁶ el-Mutarrızî, Nâsiruddîn b. Abdüsseyyid, *el-Muğrib fi Tertibi’l-Mu’rib*, Halep, 1979, II, 154.

İslam devletinin gelir kaynaklarından biri olan⁵⁷ fey'in anlamı ve kapsamını sonra gelen bilgiler daha da genişleterek aşağıdaki maddelerin de fey olduğunu belirtmişlerdir: a) Gayr-i Müslimlerden sulh yoluyla alınan mallar, b) cizye, c) haraç, d) gayr-i müslim tacirlerden alınan öşür (onda bir gümrük vergisi), e) bunların kaçıp geride bıraktıkları mallar, f) dar-ı islamda varisleri olmayan kimselerin ölünce geriye bıraktıkları mallar.⁵⁸

(1) İlgili Ayetler

Kâfirlerden bir savaş neticesi olmaksızın alınan mallara *fey* denilmesinin delili Haşr sûresinin alt ve yedinci ayetlerdir. Bu ayetlerde şöyle buyrulur:

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah’ın, onlardan Resûlüne verdiği/döndürdüğü mallara gelince, siz onu elde etmek için ne at, ne de deve sürdünüz. Fakat Allah, elçilerini, dilediği kimselerin üzerine salar, onlara üstün getirir. Allah her şeye kadirdir/gücü yeter. Allah’ın, o beldeler halkından, Resûlüne verdiği mallar, Allah’a, Resûl’e, ona akraba olanlara, yetimlere, yoksullara yolda kalan yolcuya aittir. Tâ ki o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Resûl size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı şiddetlidir.”⁵⁹

Bu iki ayetle bunları takip eden üç ayete fey ayeti denilmiştir.⁶⁰

(2) Olayın Arka Planı ve Âyetlerin İniş Sebebi

Ayetlerin izahına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için olayın arka planı ile ayetlerin iniş sebebini ve ne zaman indiğini açıklamada yarar mülhaza edilmektedir.

Nadıroğulları, Medine’de bulunan üç Yahudi kabilesinin en büyüğü idi.⁶¹ Zengin ve güçlü idiler. Medine’ye iki saatlik mesafede, Mekke yolu üzerinde oturuyorlardı.

⁵⁷ Bkz. Remzi Kaya, “Kur’an-ı Kerimde Fey Gelirleri ve Dağılımı” Uludağ Üniversitesi İ.İ. Dergisi c. 10, sayı 2, 2001, s. 67-86; Mustafa Fayda, “Fey”, DİA, XII, 511-513.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 14; Sa’lebi, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, VI, 146.

⁵⁹ Haşr, 59/6-7.

⁶⁰ Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, (tahk. Muhammed Amâre), Kahire, Dârü’ş-Şuruk, 1989/1409, s.302; Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfi, *Kitâbü'l-Harac*, Beyrut, 1979, s. 23.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Medine'ye hicret edince diğer kabilelerle olduğu gibi bunlarla da, İslâmiyet ve Müslümanların aleyhinde bulunmamak, onların düşmanlarına yardımcı olmamak, ayrıca ödenecek diyetler konusunda yardımlaşmak üzere anlaşma yapmıştı.⁶²

Ancak, buna rağmen Nadîroğulları, Kureyş müşrikleri ve Medine münafıkları ile el altından iş birliği yapıyorlar, Müslümanların aleyhine çalışıyorlardı.

Bu arada ashaptan Amr b. Ümeyye, Âmir Kabilesinden Peygamberimizden eman almış olan iki kişiyi yanlışlıkla öldürmüştü. Bunların diyetlerinin verilmesi gerekiyordu. Peygamber Efendimiz daha önce yapılan antlaşma gereği paylarına düşen diyet miktarını istemek üzere içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu bir grup ashabını da yanına alarak Nadîroğulları yurduna gitti.

Nadîroğulları, görünüşte Peygamber Efendimizi iyi karşıladılar, üzerlerine düşen yardımı yapacaklarını, oturup biraz istirahat etmesini söylediler.⁶³ Resûlüllah (s.a.v.) ashabıyla, bir evin duvarının dibine oturdu. Bunu fırsat bilen Yahudiler bir köşeye çekilip aralarında:

“Siz bu adamı, şu durumdan daha müsait bir vaziyette bulamazsınız! Kim şu evin damına çıkarak, onun üzerine bir kaya parçası bırakıp ondan bizi kurtarır?” diye sordular.

İçlerinden Amr b. Cihaş: “Bu işi ben yaparım!” dedi ve dama çıkmaya başladı. Resûlüllah (s.a.v.) onların kendi aralarında gizli gizli konuşmalarından şüphelendi. Bu arada Yahudilerin suikast teşebbüsünde buldukları Allah tarafından kendisine haber verildi. Resûlüllah, beklemelerini söyleyerek bir ihtiyaç gidermek istiyormuş gibi hemen yerinden kalkıp Medine yolunu tuttu. Resûlüllah'ın dönmediğini görünce ashabı da kalkıp oradan ayrıldılar.⁶⁴

Resûlüllah (s.a.v.) Medine'ye gelince hemen harp hazırlığına başladı. Çünkü Yahudiler hem diyeti vermeyerek anlaşmayı bozmuşlar, hem de kendisine suikastta bulunmuşlardı.

⁶¹ Diğerleri Kaynukâoğulları ve Kurayzaoğulları'dır.

⁶² İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1971, III, 199; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (trc.Sait Mutlu), İst., 1966, I, 132-133.

⁶³ İbni Hişam, *es-Sîre*, III, 199; İbni Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, II, 57.

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57, Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî*, Dâru'l-Meârif, ts., II, 551.

Resûlullah (s.a.v.) onlara haber gönderip kendilerine on gün süre tanıdığını, bu müddet içerisinde Medine'yi terk etmelerini, yoksa kendilerine harp açılacağını bildirdi.⁶⁵ Nadîrğulları, Peygamber Efendimiz'e;

“- Biz yurdumuzdan çıkıp gitmeyeceğiz, elinden geleni yap!” diye haber gönderdi.⁶⁶

Bunun üzerine Resûlullah ordusuyla hareket edip Nadîroğulları yurdunu kuşattı. Kuşatma on beş gün sürdü. Allah onların kalplerine korku verdi.⁶⁷ On beşinci gün Resûlullah'a haber göndererek yurtlarını terk edeceklerini, silahları hariç develerine yükleyip götürebilecekleri mallarını götürmelerine müsaade etmesini istediler. Resûlullah da bunu kabul etti, kendilerine eman verdi ve hiçbirisinin canına dokunmadı. Onlar da 600 deveye yükleyebildikleri mal ve eşyalarını alıp Medine'den ayrıldılar. İçlerinde ileri gelenlerinin de bulunduğu çoğunluk Hayber'de kaldı, diğerleri de Şam'a gidip yerleştiler. Geride, başta arazileri ve hurmalıkları olmak üzere kılıç, zırh, miğfer gibi birçok silah araç ve gereçler ve diğer mallar bıraktılar.⁶⁸ Haşr sûresi tümüyle Nadîr oğullarının Medine'den sürülmeleri hakkında inmiştir. Onun için bu surenin bir adı da 'Sûretü beni'n-nadîr'dir.⁶⁹ Olay hicret'in dördüncü senesi Rebiülevvel ayı/ Milâdî 625'de vuku bulmuştur.⁷⁰

Begavî (ö.516/1122) ve diğer müfessirlerin belirttiğine göre Nadîroğulları, arazi ve mallarını bırakıp gidince Müslümanlar, Resûlullah (s.a.v.)'den, diğer ganimet mallarını taksim ettiği gibi bunu da kendi aralarında taksim etmesini istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti (Haşr, 59/6) indirdi ve bunun *fev* olduğunu, ganimet olmadığını, bunu elde etmek için Müslümanların at ve deve koşturmadıklarını, güçlük çekmediklerini ve harple de karşılaşmadıklarını belirtti.⁷¹

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57; Taberî, *Târih*, , II, 552-553.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 58; Taberî, *Târih*, II, 553.

⁶⁷ Haşr 59/2.

⁶⁸ Vakıdî, Muhammed b. Ömer, *el-Megâzi* (thk. Marsden Jones), Beyrut, 1989, I, 378; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 58; İbn Seyyidünnâs, el-Ya'murî, *Uyunü'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut, ts., II, 50.

⁶⁹ Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâye* (thk. Abdurrahman Umeyre), Baskı yeri ve tarihi yok, V, 258. Buhârî'deki bir rivayette Saîd ibn Cubeyr şöyle demiştir: Ben İbn Abbâs'a:“Haşr sûresi” dedim. O: “Nadîr sûresi de” dedi.(Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîhi*, Çağrı Yay., 2. bsk., İst. 1982, *Tefsîr* (Sûre 59), 1.

⁷⁰ Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, 271.

⁷¹ Bkz. Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl fi-Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Abdullah en-Nemir ve dğr.), Riyâd 1409 h., VIII, 72; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 11; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 262.

Bazı müfessirler, “bu ayet Fedek hakkında inmiştir. Çünkü Nadîroğulları günlerce muhasara edildiler, savaştılar, öldüler, öldürdüler. Sonra sürgün edilmeyi kabul edip anlaşma yaparak yurtlarını terk ettiler. Fedek halkı ise savaşmadan yurtlarını terk edip gittiler”⁷² demiştir. Bu görüş kanaatimizce isabetli değildir. Zira:

a- Bu sûre, Nadîroğulları'nın muhasara ve sürgün edilmesi hakkında inmiştir. Onun için sûrenin bir adı da *Sûretü'n-nadir*'dir. Nadîroğulları'nın muhasara ve sürgün edilmesi hicretin dördüncü senesinde⁷³, *Fedek*'in alınması ise hicretin yedinci yılında Hayber'in fethinden sonra olmuştur.⁷⁴ Aralarında üç sene gibi uzun bir müddet vardır. Bir sûre, inişinden üç sene sonra vuku bulmuş bir olayın nasıl nüzul sebebi olabilir?

b- Bu görüş, Haşr sûresinin Nadîroğulları hakkında indiğini belirten Buhârî ve Müslim'de sahih olarak gelen rivayetlere de ters düşmektedir.⁷⁵

c- Diğer taraftan Nadîroğullarının oturdukları yer Medine'ye yakındı, ashab oraya gitmek için çok mesafe kat etmemiş, bunun için at ve deveye de binmemişlerdi. Zaten Müslümanların binecek at ve develeri de yoktu. Hz. Peygamber hariç oraya, yürüyerek gitmişlerdi. Sadece Hz. Peygamber deveye binmişti. Çatışma az olup, at ve deve ile de gidilmeyince, Allah Teâlâ bunu sanki hiç savaş olmamış gibi değerlendirip alınan malı *fey* olarak zikretmiştir.⁷⁶

(3) Ayetlerdeki Bazı Kelime ve Tabirlerin İzahı ve Yorumu

وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ Ayet-i kerîmede geçen '*efâe alâ*' bir şeyi *fey*/ganimet olarak verdi, ihsan etti, bağışladı, geri aslına döndürdü, iade etti anlamındadır. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) bunu şöyle izah eder:

“Onların ellerinde olan mallar, aslında Resûlullah (s.a.v.)'in olması gerekir. Ancak haksız olarak bu mallar Yahudilerin eline geçmiştir. Allah da onu layık ve gerçek hak sahibine döndürdü. Çünkü Cenabı Hak insanları kendisine ibadet için yaratmıştır. Yarattığı nimet ve imkânları da kendisine itaate bir aracı olarak kullansınlar diye var etmiştir. Şu halde mal ve servetler Allah'a itaat edenlere layıktır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de itaat edenlerin başında gelir ve onların reisidir.

⁷² Bkz. Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, 1981, XIX, 285; İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut, 1998, XVIII, 574.

⁷³ Bkz. Mübârekfûrî, Safiyyurrahmân, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Beyrut, 1988, s. 271.

⁷⁴ Bkz. Mübârekfûrî, *a.g.e.*, s. 333,345,347.

⁷⁵ Buhârî, *Cihâd*, 80; Müslim, *Cihâd*, 48 (1757).

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 285; İbn Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, XVIII, 574.

Allah'a itaat eden, Resûlullah (s.a.v.)'in sayesinde eder. O halde malda Resûlullah (s.a.v.) daha çok hak sahibidir.”⁷⁷

Beyzâvî (ö.685/1286) de bu manayı teyit etmek üzere: “Mülk gerçekte Allah'ındır. Allah insanları kendisine ibadet etmeleri için yaratmış, onlar için yaratmış olduğu mal ve nimetleri de kendisine itaata vesile kılmaları için yaratmıştır. Öyle ise mal ve nimetler Allah'a itaat edenlere layıktır.”⁷⁸ demiştir.

Yukarıdaki manayı destekleyen Kur'an-ı Kerim'de başka ayetler de vardır. Aslında Yüce Allah geceyi, gündüzü, güneşi, ayı, nehirleri, denizleri ve denizlerde akıp giden gemileri⁷⁹ , kısaca yerde ve gökte bulunan her şeyi⁸⁰ insan için, onun yararlanması ve istifade etmesi için yaratmış, onun emrine âmâde kılmış, insanı da kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır.⁸¹ İnsan için yarattığı mal ve dünya nimetlerini kulun bunlarla Rabbine yaklaşması için yaratmıştır.

فَمَا أَوْجَفْتُمْ *Evcefe* fiilinin mastarı olan *îcâf*, “depremek ve yürek oynaması gibi hareket ettirip muzdarip kılmak, atı yahut deveyi *vecîf* denilen hızlı yürüyüşle yürütmek ve akın etmek manalarına geldiğinden müfessirinin bazısı bunu, hareket ettirip yormak, bazısı da, *vecîf* denilen seri yürüyüşle yürütmek diye tefsir etmişlerdir. Kamus Mütercimi; “*Vecîf*, at ve devenin bir çeşit yürüyüşüne denir. Murat silke silke yürümesidir ki, buna linke kalkmak ta'bir olunur, menzil beygiri gibi” der.⁸²

مِنْ خَيْلٍ *Hayl* hem *fursân*, süvariler/biniciler, hem de *huyûl* atlar manasına gelir.⁸³ Kur'an'da da bu iki anlamda kullanılmıştır. Hayl, İsrâ, 17/64 ayetinde süvariler, Nahl, 16/8 ayetinde ise atlar anlamındadır.⁸⁴ Konumuz olan ayette (Haşr, 59/6) de hayl atlar anlamındadır.

رِكَابٍ *Rikâb*, (رَكِبَ يَرْكَبُ رُكُوبٌ) *rukibe yerkebü rukûb* kökünden gelir. *Rukûb* bir hayvana, bir vasıtaya binmek demektir. Nitekim Râgıb İsfehânî (ö.502/1108) bunu: “*er-rukûb*, aslında insanın hayvanın sırtında olması demektir. Bazen gemiye de *rukûb* denilir.” şeklinde açıklar. *Râkib*, bir binite binen, *rikâb* da binek hayvanı, binek vasıtası demektir. Fakat Arap örfünde “*Râkib*, deveyi binek edinen, deveye binen demektir. Çoğulu (رَكْبٌ رُكْبَانٌ رُكُوبٌ) *rakbün, rukbânün* ve

⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 424.

⁷⁸ Bkz. Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru'tTte'vil*, Berut, 2000, III, 389.

⁷⁹ İbrâhîm, 14/32-33; Nahl, 16/14; Hac, 22/65; Câsiye, 45.

⁸⁰ Lokman, 31/20; Câsiye, 45/13.

⁸¹ Bkz. Zâriyât, 51/56.

⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4822-4823.

⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1691; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 162.

⁸⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1691.

rukûbün gelir. *Rikâb* da merkûb manasına olup yalnız binilen (hayvan ve binek)le ilgili kullanılır.”⁸⁵

يُسَلِّطُ *es-selâtatü*: Galip ve üstün gelmek demektir. Şöyle denir; *sellattühû fe tesallata*: Onu galip, üstün kıldım, o da buna muktedir oldu.⁸⁶ Buna göre ayetteki “ve lakinnellâh yüsellitu rusûlehü ‘alâ men yeşâü” ifadesinin anlamı: “Allah peygamberlerini dilediği kimselere galip getirir, üstün ve hâkim kılar” demektir.

كَيْ لَا يَكُونَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَعْيُنَاءِ “ içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan birşey olmasın.” Râgıb İsfehânî’ye göre ‘dûlet’ ve ‘devlet’ aynı anlamdadır.⁸⁷ Bir görüşe göre ‘dûlet’ sözcüğü malla ilgili, ‘devlet’ sözcüğü ise savaş, makam, mevki ve itibarla ilgilidir. Bir görüşe göre de ‘dûlet’ tedavülde olan, elden ele dolaşan mal, ‘devlet’ ise mastar olup malın dolaşması demektir.⁸⁸ Kur’an, fey’in/ganimet ve servetin cahiliye döneminde olduğu gibi sadece zenginler ve iktidar sahipleri arasında dolaşan bir güç ve üstünlük aracı olmamasını, aksine fey ayetinde belirtilen ihtiyaç sahiplerine sarfedilerek servet ve refahın tabana yayılmasını öngörmüştür.⁸⁹

Müfessirler bu ayetlerin (Haşr 59/6-7) yorumunda çok zorlanmışlar⁹⁰ ve farklı izahlar yapmışlardır. Bunları özetle belirtmek istiyoruz:

Altıncı ayetin zahirinden; Allah’ın, onlardan/Nadîroğulları’ndan Resûlüne verdiği bu malların tasarrufunun Resûlüllah’a ait olduğu anlamı ayetteki şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

1- وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ 1- “Allah’ın, onlardan Resûlüne verdiği/ döndürdüğü...” ifadesi. Bu ifadede, Allah’ın onların mallarını Resûlü’ne verdiği, muhasaraya katılan sahabilerin bu hususta bir etkilerinin, bir çabalarının olmadığı, dolayısıyla bunun bir fey olduğu, ganimet olmadığı vurgulanmaktadır.

2- فَمَا أُوحِضْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ 2- “Siz onu elde etmek için at da, deve de koşturmadınız” ifadesi. Bundan iki şey anlaşılmaktadır:

a- Orası yakın idi, oraya ulaşmak için ata, deveye binip gitmediniz, yaya olarak gittiniz.

b- Ata, deveye binerek günlerce yol alıp meşakkate, sıkıntıya katlanmadınız.

⁸⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 202.

⁸⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 238.

⁸⁷ İsfehânî, *Müfredât*, s. 174.

⁸⁸ İsfehânî, *Müfredât*, ; İbn Fâris, *Mücmelü’l-Lüga*, s. 340; Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1700

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 78; Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vil*, IV, 270

⁹⁰ İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü’t-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzil*, Kâhire, ts., IV, 198.

3- *“Fakat Allah, elçilerini, dilediği kimselerin üzerine salar, onlara üstün, galip getirir”* ifadesi. Burada da Allah, resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)’i Nadîroğulları’nın üzerine göndermiş, kalplerine korku salıp⁹¹ onlara üstün getirmiş, galip kılmıştır. Bunda gazveye iştirak edenlerin bir rolü yoktur.

4- *“Allah her şeye kadirdir, her şeye gücü yeter”* ifadesi. Allah’ın Nadîroğulları’nın kalplerine korku salıp Medine’den çıkarmaya, geride bıraktıkları malları Resûlüne vermeye de gücü yeter. Nitekim öyle de olmuştur.

Yedinci ayetin zahirinden de Allah’ın, beldeler halkından/düşmandan Resûlü’ne verdiği malların Allah’a, Resulü’ne, ona akraba olanlara, yetimlere, yoksullara yolda kalan yolculara ait olduğu, başka bir ifade ile bunlara verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bundan humusün /beşte birin çıkarılıp kalanın harbe iştirak eden mücahitlere taksim edilip edilemeyeceği anlaşılmamaktadır.

Âlimler bu iki ayetin yorumunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna sebep olan hususlardan biri, bu iki ayette (Haşr, 59/6-7) aynı olaydan mı bahsediliyor, yoksa farklı olaylardan mı bahsediliyor, konusudur.

İkincisi de altıncı ayette ‘ *onlardan* ’ ifadesi kullanılıyor, yedinci ayette ise ‘ *beldeler halklarından* ’ ifadesi kullanılmıştır. Bu ikisi aynı şeyi mi ifade ediyor, yoksa ayrı ayrı şeyleri mi ifade ediyor?

Bu hususta âlimlerden iki ayrı yorum nakledilmektedir:

1- Bazı âlimlere göre bu iki ayette (Haşr 59/6-7) aynı olaydan bahsedilmektedir. Altıncı ayette ‘ *onlardan* ’ ifadesi ile Nadîroğulları kastediliyor.⁹² Yedinci ayette her ne kadar ‘ *beldeler halklarından* ’ ifadesi kullanılmış ise de bununla farklı bir hüküm getirilmemekte, altıncı ayetteki hüküm beyan edilmektedir. Onun için yedinci ayetin başına atıf harfi olan (و /ve) getirilmemiştir. Çünkü atıf harfi olan (و) mugayeret ifade eder, yani önceki ayet ile sonraki ayetin hükmünün farklı olduğunu belirtir. Aralarında anlam bakımından tam bir birlik olduğu için aralarına atıf harfi getirilmemiştir.⁹³ *مِنْ أَهْلِ الْقُرَى* İfadesinin getirilmesi ise ayetteki hükmün sadece Nadîroğulları’ndan alınan mallara has olmayıp sonra diğer düşmanlardan alınacak malların da aynı hükme tabi olduğunu belirtmek içindir. Nitekim Şevkânî (ö.1250/1894) demiştir ki:

⁹¹ Bkz. Haşr, 59/2.

⁹² Bkz. Begavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, VIII, 72; Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 10; Neseî, *Medârik*, IV, 352; İbn Cüzey, *Kitâbü’t-Teshîl*, IV, 197.

⁹³ Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, Riyâd, 1998, VI, 78; Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, III, 389; Neseî, *Medârik*, IV, 352; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 262.

“Önceki ayette *fey*’in Resûlüllah’a has olduğu belirtildikten sonra ikinci ayette مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى ifadesinin zikredilmesi ‘*fey*’in verileceği yerleri açıklamak içindir. Bunun tekrar zikredilmesi tekit ve takrîr/hükmü okuyucunun zihninde iyice yerleştirmek içindir. Birinci ayetteki (مِنْهُمْ *Nadîroğullarından*) ifadesi yerine ikinci ayette (مِنْ أَهْلِ الْقُرَى *beldeler halkından*) ifadesinin getirilmesi, bu hükmün sadece Nadîroğulları’na has olmadığını, bilakis Resûlüllah’ın sulh yoluyla fethedeceği her ülkeye şamil olduğunu belirtmek içindir.”⁹⁴ İmam Şâfiî de bu iki âyetin (Haşr, 59/6-7) aynı konudan bahsettiği görüşündedir.⁹⁵ Buna göre Haşr 59/6-7 ayetleri farklı hükümler getirmemekte, yedinci ayet altıncı ayeti açıklamakta, *fey*’in verileceği yerleri belirtmektedir.

2- Âlimlerden birçoğuna göre ise, bu iki ayet aynı şeyden bahsetmemekte, ayrı konulardan bahsetmektedir. Nitekim İbn Abbas’tan yedinci ayette geçen ‘*min ehli’l-kurâ*’dan maksadın Kureyza, Nadîr, Fedek ve Hayber Yahudileri olduğu rivayet edilmiştir.⁹⁶

İbn Abbas her halde bu ifadesiyle daha sonra fethedilen Hayber ve Fedek gibi yerlerin de aynı hükme tabi olduğunu kastetmiş olmalıdır. Zira Nadîroğulları hicretin dördüncü senesinde, Kurayzaoğulları hicretin 5’inci senesinde, Fedek ve Hayber Yahudileri ise hicretin yedinci senesinde sürgün edilmişlerdir.⁹⁷

Taberî (ö.310/922) de bu görüşte olup yedinci ayetin, altıncı ayeti açıklamakta olduğu görüşünü tenkit eder ve bunun, müteahhirinden bazı mütefakih/fakih geçinenlerin görüşü olduğunu, doğrusunun, bu iki ayetin hükmünün farklı olduğunu, zira altıncı ayette zikredilen *fey*’in sadece Resûlüllah’a tahsis edildiğini, onun dışında kimseye bir pay verilmediğini, Hz. Ömer’in de bunu böyle anladığını ve uyguladığını belirtir.⁹⁸

Taberî her ne kadar böyle dese de, kendisinden sonra gelen Zemahşerî (ö.538/1144), Beyzâvî (ö.691/1291), Nesefî (ö.710/1310), Şevkânî (ö.1250/1894) gibi meşhur müfessirler bu iki ayetin (Haşr, 59/6-7) ayrı ayrı konulardan bahsetmediğini, aynı konudan bahsettiğini ve aralarında tam birlik olduğunu belirtirler. Doğrusunun da bu olduğu kanaatindeyiz. Zira:

⁹⁴ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 262; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Kâhire, ts., IV, 335

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 12.

⁹⁶ Bkz. Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, VIII, 73; Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Lübâbü’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl*, Beyrut, 2004, IV, 269.

⁹⁷ Mübârekfûrî, *er-Rahîku’l-Mahtûm*, s. 268, 292, 345, 347.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 519-520.

Haşr sûresinin altı ve yedinci ayetleri hicretin dördüncü yılında vuku bulan Nadiroğulları'nın Medine'den sürülmesi hakkında inmiştir ve sûrenin ana teması da bu konudur. 'İniş sebebi'nde de belirtildiği gibi, muhasara neticesinde Nadiroğulları mallarını bırakıp gidince, sahabe-i kiram Resûlüllah'tan ganimet malını taksim ettiği gibi, bunu da aralarında taksim etmesini istemişler, Haşr, 59/6'ncı ayette bunun ganimet olmadığı, fey olduğu ve bu nedenle savaşanların hakkının olmadığı belirtilmiş, ama nasıl ve kimlere dağıtılacağı belirtilmemiştir. Yedinci ayette ise bunun kimlere verileceği belirtilmiştir.⁹⁹ Yani fey'in hükmü önceki ayette mücmel olarak zikredilip Resûlüllah'a ait olduğu belirtilmiş, sonraki ayette de Resûlüllah'ın bunu nasıl uygulayacağı açıklanmıştır. Bu, Kur'an'ın üslubundandır; bir yerde müphem olarak zikredilen bir husus başka ayetlerde açıklanır.

III. KUR'AN'DA FEY İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Düşmandan alınan mallar hakkında Kur'an-ı Kerim'de dört sözcük kullanılır: Enfâl, ganimet, fey ve cizye. Bunlardan fey üzerinde duruldu. Şimdi de fey ile irtibatlı olan bu kavramlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

A. Cizye

Kur'ânî bir kavram olan *cizye* kelimesi sözlükte, yetmek, kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek, yerini tutmak, ihtiyaç bırakmamak anlamında olan *cezâ-yeczi* -*cezâen* mastarından türemiş olan bir isimdir.¹⁰⁰ Cezâ', mutlak karşılık demektir. Bu karşılık sevap/mükâfat da olur, ukûbet/azab da olur. "... işte o, günahlarından arınan kimsenin mükâfatıdır."¹⁰¹, "... Onun için güzel bir karşılık/mükâfat vardır."¹⁰² ayetlerinde *cezâ*, mükâfat anlamında kullanılmıştır. "*Kötülüğün cezası/karşılığı onun gibi bir kötülüktür.*"¹⁰³, "... Cehennem de sizin cezanızdır, mükemmel bir ceza."¹⁰⁴ ayetlerinde ise azap anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁵ Cizye ise araziden alınan haraç/vergi, zimmîlerden/Müslümanların idaresinde yaşayan gayr-i Müslimlerden alınan vergidir.¹⁰⁶

⁹⁹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 389; İbn Cüzey, *Kitâbü't-Teshîl*, IV, 199; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 78

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 619; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I, 122.

¹⁰¹ Tâhâ, 20/76.

¹⁰² Kehf, 18/88.

¹⁰³ Şûrâ, 42/40.

¹⁰⁴ İsrâ, 17/63.

¹⁰⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, s.93.

¹⁰⁶ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 621

Terim olarak cizyeyi kısaca: “İslam ülkelerinde yaşayan gayr-ı Müslimlerden himaye ve askerlikten muafiyet karşılığı alınan baş vergisidir” şeklinde tanımlamamız mümkündür. Buna cizye denilmesinin sebebi, canlarının ve mallarının korunmasına karşılık alındığı içindir.¹⁰⁷

Cizye kelimesi Kur'an'da bir yerde/ hicretin dokuzuncu yılında inen Tevbe sûresinin yirmidozuncu ayetinde geçmekte olup anlamı şöyledir: “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek/boyun eğerek kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaştın.*”

Cizye iki çeşittir. Biri karşılıklı rıza ile kararlaştırılan cizyedir. Bu durumda kararlaştırılan miktardan fazla alınmaz. Diğeri düşmanın yenilişinden sonra kendi mülk ve toprakları üzerinde bırakıldıklarında devlet otoritesi tarafından konulan cizyedir. Bunun miktarı, nasıl ödeneceği gibi teferruatı fıkıh kitaplarındadır.¹⁰⁸

B. Enfâl

Enfâl, fazlalık, ganimet, hibe manasına gelen *nefel* kelimesinin çoğulu olup ganimetler demektir.¹⁰⁹ Ganimet hakkında Kur'ân-ı Kerim'de ilk defa bu tabirin kullanıldığı görülmektedir. Hicretin ikinci yılında vuku bulan Bedir gazvesinden bahseden *Enfâl* sûrenin ilk ayetinde iki defa *enfâl* kelimesi zikredilmiştir. Ayetin anlamı şöyledir: “*Sana ganimetlerden soruyorlar, de ki ganimetler Allaha ve Resûlüne aittir, onun için siz gerçekten müzminlerseniz Allah'tan korkun da birbirinizle aranızı düzeltin, Allaha ve Resûlüne itaat edin.*”¹¹⁰

Ayetteki “enfâl/ganimetler Allah ve Resûlü içindir.” ifadesinin anlamı; ganimetler konusunda ancak Allah karar ve hüküm verir, Peygamber de ancak kendisine bildirilen hükümler doğrultusunda ganimetleri taksim edebilir,¹¹¹ demektir.

Daha sonra aynı sûrenin kırk birinci ayetinde ganimet sözcüğünden türemiş *ganime* fiili kullanılmıştır. Ganimete *nefel* denilmesinin sebebi; ya savaşın asıl maksadı olan din ve vatani korumak ve Allah'ın dinine davet etmekten fazla

¹⁰⁷ Bkz. Kâsimî, Muhammed Cemâlüddin (tashih ve ta'lik: M. Fuâd Abdülbâkî), *Mehâsinü't-Te'vil*, Kâhire, 1957, VIII, 3106-3107; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VI, 3277-3278

¹⁰⁸ Bkz. Mevsilî, Abdullah b. Mahmd b. Mevdud, *el-Ihtiyâr li Ta'lîl-i-Muhtâr* (ta'lik. Mahmud Ebu Dakika), baskı yeri ve tarih yok., IV, 136-141; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 451-454.

¹⁰⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1833; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 4509; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, IV, 59.

¹¹⁰ *Enfâl*, 8/1.

¹¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 550; Nesefî, *Medârik*, II, 134; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 311.

olarak elde edildiği¹¹² veya diğer ümmetlere haram olan ganimet, bu ümmete fazla olarak helal kılındığı ya da mücahide, Allah yolunda cihattan alacağı ecir ve sevaptan fazla olarak verilmesinden ötürüdür.¹¹³

Farz ve vacip olmayan namazlara da fazladan kılındığı için *nâfile* denilmiştir. Nâfile fazla demektir. Bu manada toruna da *nâfile* denilir.¹¹⁴

Bazen, devlet başkanı veya komutanın, mücahitleri savaşa teşvik için, onlara ganimetten verdiği mala da enfâl denir. Savaştan önce veya savaş esnasında böyle bir teşvikte bulunmak caiz, hatta mendup kabul edilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Peygamber efendimize müminleri savaşa teşvik edilmesi emredilmiştir.¹¹⁵

Peygamber efendimiz de Huneyn gazvesinde: “Her kim bir düşmanı öldürür ve öldürdüğüne dair delili de olursa, öldürdüğü kimsenin elbise, silâh ve diğer eşyası onundur”¹¹⁶ buyurmuştur. Bu ve benzeri rivayetlere dayanarak Ebû Ubeyd Kâsim b. Selâm (ö.221/836) özetle şöyle demiştir: “*Nefel* (ç. enfâl) ise payından fazla olarak gaziye verilen şeydir. Devlet başkanı veya komutan: “Kim bir düşmanı öldürürse üzerindeki silah ve diğer şeyler onun olacaktır” der ve bir yere seriye/küçük askeri birlik gönderirken, “düşmandan ne alırsanız sizin olacaktır. Yahut aldığının dörtte biri veya yarısı sizin olacaktır” der. Komutanın sözüne vefa göstermesi gerekir. Bunun beşte biri alınmaz.”¹¹⁷

C. Ganimet

İbn Fâris demiştir ki, *g n m* maddesi daha önce malik/sahip olunmayan bir şeyi ifade etmekte iken daha sonra kâfirlerden savaş yoluyla alınan mallar için kullanılmıştır.¹¹⁸

Râgıb İsfehânî de, *ganimet* kelimesinin *ganem* lafzı ile irtibatını kurarak şöyle demiştir: *Ganem*; koyun ve keçi sürüsü, davar, *gunm* de davarı elde etmek, ele geçirmek demektir. Daha sonra bu kelime düşmandan ve başkalarından alınan, elde edilen her şey hakkında kullanılmıştır. *Mağnem* de ganimet olarak alınan

¹¹² İbn Atıyye, Abdullah b. Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut, 2003, s.774.

¹¹³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 406.

¹¹⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 406. Bkz. İsrâ, 17/79; Enbiyâ, 21/72.

¹¹⁵ Enfâl, 8/65.

¹¹⁶ Buhârî, *Humus*, 18

¹¹⁷ el-Mutarrizî, *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, II, 114-115; Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII, 114, 115.

¹¹⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Lüga*, s. 805.

şey anlamında olup çoğulu *meğânim* şeklinde gelir.¹¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî (ö 1137/1725) de şöyle demiştir: “Ganimet, aslında düşmandan ele geçen koyunlara denilirken, daha sonra onlardan elde edilen her şeye bu isim verilmiştir.”¹²⁰

Ganîmet cehd ve gayretle karşılıksız alınan şeydir. Kur'ânî bir kavram olarak ganîmet, harpte düşmandan alınan maldır. Çünkü harpte düşmanın kanı ve malı helal kılınmıştır.¹²¹ Daha önceki peygamberlere ve ümmetlere ganîmet haramdı, sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve ümmetine helal kılınmıştır.¹²² Nitekim ayet-i kerimede: “*Elde ettiğiniz ganîmetleri, temiz ve helâl olarak yiyin.*”¹²³ buyrulmuştur. Peygamber efendimiz de hadis-i şeriflerinde: “*Ganîmetler benim için helal kılındı, benden önce hiç kimseye helal kılınmadı.*”¹²⁴ buyurmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'de bizzat ganîmet kelimesi değil de onun türevleri altı yerde geçmektedir.¹²⁵ İki yerde (Enfâl 8/41, 69) ‘ganîmtüm’ şeklinde fiil olarak, dört yerde de (Nisâ’, 4/94, Fetih, 48/15, 19, 20) mağnem kelimesinin çoğulu olan ‘megânim’ şeklinde isim olarak geçmektedir. Mağnem; ganîmet, mağânim de ganîmetler demektir.

Ganîmet, arazi gibi gayr-ı menkulü de, altın, gümüş, silah, elbise vs. gibi menkulleri de kapsar.¹²⁶ Zira konumuzdan bahseden Enfâl 8/41’de (أَنَا غَنِمْتُمْ) ifadesindeki ‘mâ’ lafzı umum ifade eder ve ganîmet olarak alınan her şeyi kapsar. Düşmandan alınan ganîmetlerin taşınabilir olanlarına, ganâim-i me’lûfe; arazi gibi taşınmaz olanlarına, ganaim-i gayr-i me’lûfe denir.¹²⁷

Ganîmetle ilgili hükümler Enfâl 8/41’de düzenlenmiş olup şöyle buyrulmuştur: “Biliniz ki, ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a, Resulüne, onun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”

¹¹⁹ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 366.

¹²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 347.

¹²¹ Ebû Zehre, Muhammed, *Zehretü't-Tefâsîr*, Kahire, Mecmeu'l-Buhûsü'l-İslâmiyyi ts., VI, 3130.

¹²² İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Mugni* (tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Kahire, 1989/1409, IX, 282; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcüd), Beyrut - Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994/1414, VIII, 387.

¹²³ Enfâl, 8/69.

¹²⁴ Buhârî, *Teyemmüm*, 1.

¹²⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 505.

¹²⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VI, 3130.

¹²⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhıyye Kamusu*, İst., 1968, III, 337, 394.

Ayette belirtildiği gibi ganimet malları beşe bölünür, beşte biri Allah ve Resûlü için, ona akraba olanlar, yetimler, yoksullar ve yolcular için ayrılır, yani bunlara taksim edilir. Geriye kalan beşte dördü de savaşa katılan mücahidlere taksim edilir. Zira ayette düşmandan alınan mal ‘*ganimtüm /aldığınız ganimet*’ ifadesiyle savaşımlara isnad edilmiştir. Buna göre ganimet alan mücahitlerdir, düşmanla savaşıp onları yenerek almışlardır. Onun için ganimetin beşte dördü onlara taksim edilir.

Haşr 59/6-7’de ‘*مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ* /*Allah’ın, elçisine verdiği*’ ifadesi kullanılmıştır. Yani Fey’i mücahidler savaşarak almamışlar, Allah, Resûlüne vermiştir. Onun tasarrufu Resûlullah’a aittir, istediği gibi tasarruf eder.

Düşmandan alınan mallarla ilgili dikkatimizi çeken bir husus da gerek enfâl, gerek ganimet, gerekse fey’in geçtiği ayetlerde ‘*lillâhi*/Allah içindir’ ifadesinin kullanılmış olmasıdır. El-Haddâdî (ö.800/1397) demiştir ki ganimetlerin Allah’a nispet edilmesi, ganimetlere şeref kazandırmak maksadıyladır. Hz. Peygamber’e nispet edilmesi ise ganimetlerin hüküm ve idaresinin ona ait olması sebebiyledir.¹²⁸

1. Ganimetle Fey Arasındaki Benzerlikler ve Farklar

(1) Benzerlikler

Ganimetle fey arasında benzerlikler olduğu gibi, farklılıklar da vardır. Aralarındaki benzerlikler: a- Her ikisi de düşmandan alınan mallar olması, b- Her ikisinde de beşte birinin harcama yerinin aynı olmasıdır.

(2) Farklar

Aralarındaki farklar ise; a- Ganimetin savaş neticesinde, fey’in ise sulh neticesinde alınması, b- Fey’in beşte dördünün harcanacağı yerler ile ganimetin beşte dördünün harcanacağı yerlerin farklı olmasıdır.¹²⁹

Şöyle ki, ganimet savaş neticesinde elde edildiği için beşte dördü mücahitlere taksim edilir. Bu taksimde zengin, fakir ayrımı gözetilmez, savaşa katılan herkese verilir. Ancak süvarilerle yayaların hisseseleleri değişir.¹³⁰

¹²⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, III, 311.

¹²⁹ Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye ve’l-Vilâyâtü’d-Dîniyye* (thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî), Kuveyt - Dâru İbn Kuteybe, 1989/1409, s. 161; Ebû Ya’lâ, Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (thk. Muhammed Hamid el-Fıkî), Kahire, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000/1421; Mâverdi, *el-Hâvi’l-Kebîr*, VIII, 385.

¹³⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, VI, 449 vdev.

Fey'in beşte dördün tasarrufu ise Resûlüllah'a bırakılmıştır.¹³¹ Bunları o, uygun gördüğü yerlere verir. Ondan sonra da devlet başkanlarına bırakılmıştır. Resûlüllah fey'i genel olarak fakirlere dağıtmıştır.¹³²

Cahiliye döneminde Araplar arasında elde edilen ganimetlerin dağıtımında adalet gözetilmezdi. Bunun dörtte birini yöneticiler alırdı, kalan kısmını da yönetici istediği kimselere verirdi.¹³³ İslamdan önceki dinlerde ganimet helal değildi.¹³⁴

Ebu Ubeyd Kâsim b. Sellâm (ö.221/836) ganimetle fey arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: "Harp devam ederken düşmandan alınan mala *ganimet* denir. Bunun beşte biri ayrılır, kalanı mücahitlere dağıtılır. *Fey*, savaş tamamen bitip düşman etkisiz hale getirildikten sonra alınan mala denir. Artık orası dâr-ı İslam olur. Alınan malın beşte biri ayrılmaz, mal bütün Müslümanların olur."¹³⁵

2. Fey Ayetinin Enfâl 8/41 Ayetiyle İrtibatı

Bir de müfessirler, konumuz olan Haşr 59/6-7 ayetleri ile Enfâl 8/41 ayet-i kerîmesinin aynı anlamı mı, yoksa farklı anlamlar mı ifade ettiği hususunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları da özet olarak arzetmek istiyoruz:

a- Bir kısım ilim adamları Haşr sûresini yedinci ayetinin, Enfâl sûresinin kırk birinci ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki, Enfâl suresindeki ayette ganimetin beşte birinin orada zikredilen kimselere, beşte dördünün de savaşan kimselere verileceği belirtilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz Bedir Savaşı'nda alınan ganimetleri öyle taksim etmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde ganimet ayette zikredilen kimselere veriliyor, savaşanlara herhangi bir şey verilmiyordu. Bu, Yezid b. Rûmân (ö.130/747), Katâde (ö.117/735) ve başkalarının görüşüdür. İmam Malik'ten de buna benzer bir görüş nakledilmiştir.¹³⁶

İbn Cüzey (ö.741/1340) Enfâl sûresinin Haşr sûresinden önce inmiş olduğunu belirterek bu görüşü tenkit etmektedir.¹³⁷ Gerçekten Bedir Savaşı Hicretin ikinci yılı Ramazan ayında, (17 ramazan 2 h/13 mart 624 m.) olmuş¹³⁸, Nadîroğulları Gazvesi ise bundan yaklaşık iki sene sonra hicretin dördüncü yılı Rabiü-

¹³¹ Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 136-138.

¹³² Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, VIII, 389; Mustafa Hın, Mustafa el-Bugâ, Ali eş-Şerbecî, *el-Fikhü'l-Menhecî alâ Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, Dımaşk - Darü'l-Kalem, 1992, VIII, 134-137.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 16-17; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 78; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV, 270.

¹³⁴ Bkz. Buhârî, *Teyemmüm*, 1.

¹³⁵ el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi Tertibi'l-Mu'rib*, II, 114.

¹³⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 12.

¹³⁷ İbn Cüzey, *Kitâbü't-Teshil*, IV, 198.

¹³⁸ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 263.

levvel ayında olmuştur.¹³⁹ (Rabiulevvel 4 H./Ağustos 625 M.). Enfâl suresi Bedir Gazvesiyle ilgili olarak inmiş, Haşr suresi ise Nadîroğullarının Medine'den sürülmesiyle ilgili olarak inmiştir.¹⁴⁰ Önce inen âyet, kendisinden sonra inen ayeti nasıl nesheder?

b- Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) da, Haşr suresinin altıncı ayetinde zikredilen *fey'*in Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğunu, yedinci ayetin cizye ve haraç ile ilgili olup orada sözü edilen sınıflara verileceğini, Enfâl 8/41'inci ayetin ise ganimet verilecek olan mücahitlerin payını açıkladığını belirtmektedir.¹⁴¹

3. Fey'in Taksimi

(1) Resûlullah (s.a.v.)'in Uygulaması

İbn Hişam demiştir ki: "Nadîroğulları giderken pek çok mal bıraktılar. Bu mallar Resûlullah'a has idi, o dilediği yere verebilirdi. Resûlullah da bunu ilk muhacirler arasında taksim etti. Ensara bir şey vermedi. Sadece Ebû Dücane ile Sehl b. Huneyf'in fakir oldukları söylenince onlara da verdi.¹⁴² Nadîroğullarından sadece iki kişi Müslüman olmuştu: Yâmin b. Umeyr ve Ebû Said b. Vehb. Bunların mallarına dokunulmadı, ellerinde kaldı."¹⁴³

Hız. Ömer (r.a.) da: "Nadîroğullarının malları, Müslümanların at ve deve sürmeden/savaşsız, Allah'ın, Resûlü'ne verdiği mallardandır. Onun için bu mallar sadece Resûlullah'a aitti ve kendisi bunları bir yıllık geçimi için harcar/ayırır sonra da geri kalanı Allah yolunda savaş hazırlığı olarak atlar ve silah için kullanırdı."¹⁴⁴ demiştir.

İbnü'l-Kayyım (ö.751/1350) da Buhâri'den naklen; "Hz. Peygamber (s.a.) çeşitli mallar ve silahlar ele geçirdi. Nadîroğulları'ndan ele geçen bütün ganimetler kendi ihtiyaçları ve müslümanların yararına harcaması için tamamen Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) ait oldu. Beşte birini alıp gerisini muhacirlere taksim etmedi. Çünkü bu ganimetleri O'na Allah ihsan etti. Müslümanlar bunları ele geçirmele-

¹³⁹ İbn Hişam, *es-Sîre*, III, 199-200.

¹⁴⁰ Bkz. Buhâri, *Tefsîr* (sûre, 69), 1.

¹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 12.

¹⁴² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 11; Şirbini, Muhammed b. Ahmed, *es-Sirâcü'l-Münir*, Beyrut, 2004, IV, 263.

¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîre*, III, 201-202; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-Eser*, s. 49; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 11.

¹⁴⁴ Buhâri, *Cihâd*, 80; Müslim, *Cihâd*, 48 (1757).

ri için ne at ne deve koşturdular. Ama Kurayza gazasından ele geçen ganimetlerin beşte birini ayırıp geri kalanı taksim etti.”¹⁴⁵ demiştir.

İmam Mâlik (ö.179/715) demiştir ki: “Rasûlüllüh (s.a.v.) Kurayza ganimetlerinin beşte birini ayırıp geri kalanını (mücahidlere) taksim etti. Ama Nadîroğulları'nın ganimeti konusunda böyle yapmadı. Çünkü Müslümanlar Nadîroğulları'na karşı at ve deve ile gitmediler. Oysa Kurayzaoğulları'na at ve deve ile gittiler. Hz. Peygamber (s.a.) Nadîroğulları yahudilerini aralarında reisleri Huyey b. Ahtab da bulunduğu halde Hayber'e sürgün etti ve silahlarını ele geçirdi; arazilerine, yurtlarına ve mallarına el koydu. Silah olarak elli zırh, elli miğfer ve üç yüz kırk kılıç buldu”¹⁴⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Nadîroğulları'ndan alınan fey'i Resûlüllah'ın mücahitlere dağıtmadığı hususunda ittifak vardır. Kimlere dağıttığı hususunda ise, İbn Hişam (ö.213/828), “Resûlüllah bunu ilk muhacirler arasında taksim etti.” derken, Hz. Ömer (r.a.) Resûlüllah'ın bunu bir yıllık geçimi için ayırdığını, geri kalanı Allah yolunda savaş araç ve gereçlerine harcadığını söylemiştir.

Bu iki rivayet ilk bakışta birbirleriyle çelişiyor gibi görünüyorsa da aslında aralarında çelişki bulunmamaktadır. Zira bu iki rivayetin şöyle telif edilmesi mümkündür: Resûlüllah (s.a.v.) fey'den bir yıllık ihtiyacını aldıktan sonra kalanın bir kısmını muhacirlere dağıtmış, bir kısmını da savaş araç ve gereçlerine harcamış olabilir.

(2) Âlimlerin Yorum ve İctihatları

Âlimlerin fey'in nasıl taksim edileceği hususunda yorum ve içtihat farklılıkları vardır. Bunları şöyle özetlememiz mümkündür:

aa- Denilmiştir ki; Fey'in taksiminde ayetin zahirine göre hareket edilir, alınan fey altıya bölünür. Bir pay Allah için ayrılır, bu pay Kâbe'nin ve diğer mescitlerin tamirine harcanır. Bir pay Resûlüllah için, bir pay da onun akrabaları için ayrılır. Yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar için de birer pay ayrılır.¹⁴⁷ Buna göre Resûlüllah'ın fey'deki payı ve tasarruf yetkisi sadece altıda birinde olmuş olur.

¹⁴⁵ İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-Ibâd*, Beyrut, 2005, II, 462.

¹⁴⁶ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, II, 462.

¹⁴⁷ Beyzâvî, *Envâru'tTenzil*, III, 389.

ab- Bir yoruma göre de *fey* beşe ayrılır, ayette Allah'ın zikredilmiş olması ta'zîm ve saygı içindir.¹⁴⁸ Veya 'Allah içindir'den maksat, 'Allah dilediği gibi hükmeder' demektir.¹⁴⁹

Hasan el-Basri (110/728) şöyle demiştir: "Allah içindir, ifadesi kelâma başlanmak için söylenmiş bir sözdür. Yoksa dünya ve ahiretin hepsi Allah'ındır."¹⁵⁰ Burada Allah'ın adı bereket ve tazim için anılmıştır. Nitekim: "*Allah ve Resûlü-nü razı etmeleri daha doğrudur.*"¹⁵¹ ayetinde Allah'ın adının teberrüken zikredildiği gibi. Buna göre de Resûlullah (s.a.v.)'in *fey*'deki payı ve tasarruf yetkisi *fey*'in sadece beşte birinde olmuş olur.

ac- Bir görüşe göre de *fey*'in tamamı değil, ganimette olduğu gibi beşte biri beşe bölünür. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) beşte birini ayette zikredilen yerlere taksim eder, kalan beşte dördünü de istediği yere sarfederdi.¹⁵² İmam Şâfiî (ö.204/819) bu görüştedir. Ona göre *fey* beş kısma ayrılır. Bunun humusu/beşte biri alınıp ganimetin beşte birinin sarfedildiği yerlere verilir. Kalan beşte dördü de sınırları bekleyen ve daima harp için hazır bulunan mücahitlere ve Müslümanların yararına olan yerlere verilir.¹⁵³ Hatîb Şirbînî (ö.977/) de tefsirinde bu görüşü benimsemiştir.¹⁵⁴

Bu son görüş, Haşr sûresinin altı ve yedinci ayetlerini birlikte mütalaa ettiğimizde kanaatimizce daha isabetli görülmektedir. Çünkü altıncı ayet *fey*'in harcama yetkisinin Resûlullah'a ait olduğunu belirtiyor. Yedinci ayet ise bunun Allah'a, Resûlüne, ona akraba olanlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalana sarfedileceğini belirtiyor. Buna göre düşmandan alınan *fey* beşe bölünür, beşte biri Haşr sûresinin yedinci ayetinde belirtilen bu yerlere verilir, kalan beşte dördünün tasarrufu ise Resûlullah'a ait olmuş olur. Resûlullah da bunu istediği yere sarfeder. Böylece her iki ayetle de amel edilmiş olur.

¹⁴⁸ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 389.

¹⁴⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 263.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 10.

¹⁵¹ Tevbe, 9/62.

¹⁵² Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 389.

¹⁵³ Mustafa Dîb el-Bugâ, et-Tezhîb fî Edilleti Metni'l-Gâyeti ve't-Takrîb, Beyrut, 1989, s. 231-232. İmam Şafii bu görüşe iki sebepten dolayı varmış olmalı:

a- Enfâl sûresinin 41'nci ayetinde belirtilen ganimetin beşte birinin verileceği yerlerle Haşr sûresinin 7'nci ayetinde zikredilenlerin aynı olması,

b- Haşr sûresinin 7'nci ayetinde humustan bahsedilmiyor, ayet mutlaktır. Enfâl sûresinin 41'nci ayeti ise mukayyed, orada humustan bahsediliyor. Bu tür ayetler açıklanırken tefsir usulü kaidesi gereği "mutlak mukayyede hamlolunur. (Bkz. Mustafa Dîb el-Bugâ, a.g.e., s.231 (dipnot:3).

¹⁵⁴ Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, IV, 257-258.

Bu görüş, ganimetle ilgili olan Enfâl 8/41 ayetinin hükmüne de uygun düşer. Enfâl 8/41 ayetine göre alınan ganimet beşe bölünür, beşte biri ayette belirtilen yerlere verilir, kalan beşte dördü de savaşa katılan mücahitlere taksim edilir. Buna göre fey ile ganimetin taksimi açısından arasındaki fark; fey'de beşte dördünün tasarruf yetkisinin Resûlüllah'a ait olmasıdır. O istediği yere sarfeder. Nadîroğulları'ndan alınan fey'de bunu muhacirlere vermiştir. Ganimetin ise beşte dördü mücahidlere taksim edilir.

Resûlüllah'ın vefatından sonra hissesinin ne olacağı da İslam hukukçuları arasında tartışılmıştır. Resûlüllah'ın hissesi vefatından sonra; bir görüşe göre devlet başkanına ait olur, başka bir görüşe göre askerlere ve kalelere harcanır. Diğer bir görüşe göre de Müslümanların maslahatları olan yerlere sarfedilir.¹⁵⁵

Hanefilere göre ise Resûlüllah'ın vefatıyla hissesi düşmüştür. Onlara göre Resûlüllah (s.a.v.) bunu risalet vasfı sebebiyle alıyordu. Nitekim kendisinden sonraki halifeler de böyle uygulamışlardır.¹⁵⁶

İmam Şafîi'den gelen bir rivayete göre ondan sonra gelen halifelere verilir, Şafîi'lerin çoğunluğunun görüşüne göre ise bu pay, Müslümanların menfaatine olan yerlere harcanır ve bunlar arasında önem sırası gözetilir.¹⁵⁷

IV. SONUÇ

Sözlükte dönmek, gölge, gölgelik gibi anlamlara gelen fey, Kur'ânî bir terim olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri aile hukukuyla ilgili, diğeri de savaş hukukuyla ilgilidir.

Aile hukukuyla ilgili bir terim olarak fey, hanımına yaklaşmayacağına yemin eden kimsenin yeminini bozup kefareti vererek hanımına geri dönmesidir ki bununla ilgili hükümler Bakara sûresinin 226 ve 227'nci ayetlerinde düzenlenmiştir. Cahiliye döneminde Araplar hanımlarını sevmeyip cezalandırmak istedikleri, kendilerinden sonra da başka erkeklerle de evlenmelerini hoş görmedikleri zaman onlarla cinsel ilişkide bulunmayacaklarına dair yemin ederler, bu durum aylarca, hatta yıllarca sürerdi. Bu durumda onlar, kocaları kendilerine yaklaşmadığı için evli sayılmazlar, boşanmadıkları için de bir başkasıyla evlenemezler, ortada kalırlardı. Kur'an, kadına yapılan bu zulmü ve haksızlığı önlemek istediği için bunu en fazla dört ayla sınırlamış, kocaya iki seçenek tanımıştır. Ya yeminini bozup hanımına dönecek, ya da onu boşayıp serbest bırakacaktır.

¹⁵⁵ Beyzâvî, *Envâru't-Tanzîl*, III, 389; Şîrbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, IV, 257.

¹⁵⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 439-440; Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Rûhü'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, Beyrut, ts., XXVIII, 46.

¹⁵⁷ Âlûsî, *Rûhü'l-Meânî*, XXVIII, 46.

Savaş hukukuyla ilgili bir terim olarak Fey ise, düşmandan bir savaş neticesi olmaksızın alınan mal demektir. Savaş neticesi alınan mala ise ganimet denir. Ganimetle ilgili hükümler hicretin ikinci yılında vuku bulan Bedir Savaşı hakkında inen Enfâl 8/41'inci ayeti ile düzenlenmiştir.

Fey ile ilgili hükümler ise hicretin dördüncü yılında vuku bulan Nadîroğulları'nın Medine'den sürgün edilmesi hakkında inen Haşr 59/6-7'nci ayetleri ile düzenlenmiş olup bu ayetlere fey ayetleri denilmiştir.

Ganimet daha önceki peygamberlere ve ümmetlerine haramdı, sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve ümmetine helal kılınmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de düşmandan alınan mallar hakkında fey'den başka enfâl, ganimet ve cizye ifadeleri de kullanılmıştır. Özellikle fey ile ganimet sözcüklerinin ifade ettikleri anlamın aynı mı, yoksa farklı mı olduğu ve nasıl uygulanacağı hususunda İslam hukuk bilginleri arasında farklı görüşler ve yorumlar olmuştur.

Fey'in sözlük anlamı olan gölge ile, terim anlamı olan düşmandan alınan mal arasında irtibat kurularak, dünya malı ve servetinin bir gölge gibi geçici olduğu; geri döndürmek, iade etmek anlamı ile de irtibat kurularak Allah, lütfettiği nimetlere kaşı nankörlükte bulunan kullarının elinden bu nimetleri alıp kendisine itaat edenlere iade edeceği yorumu yapılmıştır.

Kur'an, fey'in/gelir ve servetin hep belirli ellerde toplanmamasını aksine ihtiyaç sahiplerine sarfedilerek refahın tabana yayılmasını, böylece toplum içerisinde sosyal adaletin gerçekleştirilmesini öngörmüştür.